

ТҮРІК ЖАЗБА ЕСКЕРТКІШТЕРІ

Mirsadik ISHAKOV

(Tashkent)

ESKİ TÜRK YAZITLARI COĞRAFYASI VE TÜRK ETNOGONEZ SÜREÇLERİNİN TARİHİ ORTAMI

Мақалада көне түркі жазба ескерткіштерінің таралу аймағы арқылы түрік халықтарының этникалық процестерінің бірлігі көрсетіледі.

В данной статье указывается единство этнических процессов тюркских народов через ареал распространения древнетюркских письменных памятников.

Eski Türk yazısı dünya yazıları arasında özel ve müstesna bir yere sahiptir. Bu yazı ilim aleminde yanlışlıkla “Run” yazısı olarak adlandırıldı. Nedeni de Eski Türk yazıtlarına ilk olarak denk gelen araştırmacılar nezdinde işbu yazı harf şekillerinin Avrupa’da belli olan eski “Run”, sözcük anlamıyla “sırlı” yazı harf şekillerine benzer olmasıydı. Sonradan Türkolog bilginler Eski Türk yazıtlarıyla Avrupa Runları arasında hiçbir menşe ilişkileri olmadığını tesbit etmişlerse de mezkur “Run” deyimini “Eski Türk Yazısı” deyimine birlikte kullanılmaktadır. Şimdilerde de “Eski Türk Yazısı” deyimine ek olarak “Run” kelimesini kullanmaktan vazgeçmek lazım geliyor.

Sözümüzü Eski Türk Yazısının dünya yazı kültüründeki yerini boşu boşuna vurgulayarak başlatmadık. Eski Türk yazı alfabesi Türk dil nutuk sesleri sistemini ve onların fonolojik özelliklerini mükemmel olarak benimseyen şartlı işaretler sistemiydi. Harf sayısı 20 dolayında olan ve okurken dil bilen adamın duyguları esasında anlaşılabilir yazılar dünyada çok yaygın olan o zamanlarda Eski Türk Yazısının o kadar kesin fonetizasyon derecesine yücelmesi cedlerimizin yüksek filoloji bilgi ve tecrübelerine sahip olduğunu gösterir. Halbuki, toplumsal-iktisadî, siyasal birlik, etnik unsurlarının en önde gelen amillerinden birinin de yazı olduğu bilinen bir gerçektir. Bir yazı kendi etrafında boy dillerini kabile ve halk dillerine, en son olarak da millet diline birleştirir.

İşbu görüş altında Türk halkları etnogenezi ve etnik süreçleri gibi mürekkep (karışık-düşündürücü) ilmî muammaya, meseleye umum türk ve dünyaca önem taşıyan yazı abideleri vasıtasıyla bakmaya karar verdik. Biz burada meseleyi Eski Türk Yazıtları, onların mazmunu, tarihsel kaynaklık önemi, filoloji araştırmaları için değeri konusunda durmayacağız. Zaten, bu her bir yazılı yadigarlık ayrıca hem de yegâne halde ele alınacak büyük meseledir ki, onu küçük bir araştırmada sonuçlandırmak imkânsızdır. Bizim tek amacımız Eski Türk Yazıtlarının yayılan coğrafyası vasıtasıyla Eski Dünya için büyük mıntıkada yaratılmış yazı kültürü ittihadını hem de etnik süreçler birliğini göstermektir.

Belli ki, Eski Türk Yazı abideleri 18. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bilgi Avrupa için geçerlidir. Ama Kaşgarlı Mahmud ve diğer orta çağ müellifleri Eski Türk Yazısının mevcut olduğundan

haberdar olmuşlardır. Mesela, İbn el-Arabşah bu yazıyı Dulbercin olarak adlandırmıştı. Bin yıl zarfında malum, ancak okunmuş esasları unutulmuş Eski Türk Yazıtları 19. yüzyıl sonlarına doğru Danimarkalı V.Thomsen ve Rusyalı V.Radlof tarafından çözüldü. Onlar sadece Orhun ve Yenisey bölgelerinden bulunan yazılarla çalışmışlardı. Geçen 110 yıl esnasında Eski Türk Yazıtları o kadar çok sayıda bulundu ki, 20. yüzyıl sonunda onları tetkik için Thomsen ve Radlofların topladığı tecrübeler yetersiz kaldı. Hatta, S.Malov 1950-1953 yıllarında Yenisey yazıtlarını yayınladığı sıralarda da Eski Türk Yazısı kendi yazı coğrafyasını apaçık göstermemişti.

20. yüzyılın son çeyreği bu sahada kendine özgü keşifler ve yeni sonuçlar dönemi oldu desek, yanlış olmaz. Bir bakışta hatta Eski Türk Yazılarını Orhun-Yenisey abideleri diye adlandırmak açıkça yetersiz kaldı. Sebebi de ilim aleminde tesbit edildiğine göre Orhun-Yenisey Yazısının umum Türk kadim yazısının iki yerel şekli olduğu belli oldu. Gerçekte ise Eski Türk yazıtları Güney Sibirya, Altay, Yakutistan, Yenisey ve Ob-İrtiş havzaları, Moğolistan'dan başlayarak, Yedisu, Talas, Fergane vadisi, Kaşkaderya vahası, Kazakistan bozkırları, Volga boyu, Tuna boyları, Kuzey Kafkasya, Kuban nehri kıyıları, Kırım, Moldova, Macaristan, Bulgaristan hudutlarına kadar yayılmıştır.

Araştırmalar şunu gösteriyor ki, Eski Türk Yazısı evvela genel kültürel bir vakıa olmakla beraber, birçok yerel alfabe varyantlarına sahip olmuştur. Bu cümleden, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Yenisey havzası yazıtlarıyla Orhun yazıtları grubunda iki çeşit varyantlı alfabe kullanılmıştır. Aynı bunun gibi Talas vadisinde bulunan Acciktaş bitiğindeki yazı (çam ağacı üzerinde korunan) yine bir görüntülü alfabe varyantını gösteriyor. Isfara'da bulunan ağaç parça üzerindeki yazı Fergane vadisi buluntuları grubundaki alfabenin esası olmuştur. Fergane vadisinde Isfara'dan başka Kuva, Marhamattepe yakınındaki Lumbitepe ve diğer birçok yerlerden Eski Türk yazıtları bulundu. Kaşkaderya vilayetinin Kitab ilçesinden bulunan küçücük seramik kabın üzerine yazılan bitikler de Eski Türk alfabesindedir. Her iki yazıt ta (Lumbitepe ve Kitab ilçesi yazıtları) Kasımcan Sadıkov ve tarafımızdan okundu.

Bunlar hariç Orta Asya'daki birçok arkeoloji kazıntılı yerlerden de Eski Türk Yazıtları bulunmuştur. Örneğin, Tacikistan'daki Ashana, Kalai-Kafir, Kalai-Bala, Kızıl Pilav, Aktepe yazıtları bulunmuştur ki, Acciktaş-Isfara tipindeki Eski Türk alfabesiyle yazılmıştır. Bu da şunu gösteriyor ki, Orta Asya milâdın ilk binyıllığı zarfında Eski Türk Yazı varyantlarından biri üretilen Türk topluluklarının genel mekanı olmuştur. Bugünlerin görüşüne nazaran işbu mıntıka esasen Özbek Türkçesinin Karluk, Kıpçak, Oğuz lehçeleri yayılan bölge olduğu gözönünde bulundurulursa Talas, Fergane, Kaşkaderya, Güney Tacikistan buluntuları dosdoğru yerleşik Türklerin, yani şimdiki Özbeklerin etnik cedlerine ait olmuştur, demeğe esas var gibi gözüküyor.

Eski Türk Yazısının Tuna nehrine kadar yayılması şu günlerdeki tarihî meselelerden habersiz olanlar için şaşırtıcı gözükür. Ancak, eski dönemlerde Pasifik Okyanusu'ndan Karadeniz kıyıları ve Tuna'ya kadar, özellikle, Türk toplumlarının büyük tarihî-kültürel ve sosyal-siyasal alanı olan Avrasya'nın

binlerce fersah düzlüklerinde Türk halklarının yaşadığı hesaba katılırsa, bu yadigârlıkların bulunuş yerleri kişiyi lal (şaşkın) bırakmayacaktır. Düşünülürse, Slav halklarının güneye ilerlemesiyle Doğu Avrupa'da Türk toplumlari zincirinde tamamen değil, belki de kısmen kesintiler yüz verdiği açıkça gözükecektir. Mesela, Volga boyları, Kuzey Kafkasya, Hazar'ın kuzey-batısı, Kırım'da birtakım Türk halkları, Moldova'da Gagauz Türkleri bugünlerde de yaşamaktadır. Bulgarlar ise son binyıllık zarfında Türklüğünü kaybederek Slavlaşmış halka dönüşmüştür. Macarlar ise Ural-Altay ailesine mensup halk olarak Tuna havzalarında yaşamaktadırlar.

Bu bilgileri bazı delillerle tespit etmeye çalışacağız. 1899 yılında Tuna nehrine Tihaya Sosna ırmağının döküldüğü yerdeki eski şehir kalıntılarından (Mayask harabesi) Eski Türk Yazılı taş bulunmuştu. Sonradan Mayask'dan yine taş parçalarında şu gibi bitikler, toplam 18 adet yazılı taş bulundu. Bu hal Deşti-Kıpçak bozkırlarının Doğu Avrupa kısmında orman-çöl şartlarında yaşamış kadim Türk kabileleri arasında yazı kültürü, okuma-yazma seviyesi yüksek derecede olduğuna delalet etmektedir.

Tuna nehri havzasında Humari şehir harabesinden, Salsk-Sarisin yol inşaatı alanlarının birinden, Kriviyanskaya istasyonundan, Kermen-Tolga kurgan mezarlarından birkaç Eski Türk taş bitikleri bulunmuştur. Onlardaki harf şekillerini Kuban nehri havzası buluntularına kıyaslama aralarında genel benzerlik olduğunu gösterir. Ama, Tuna ve Kuban havzaları alfabe sistemleri de kendine özgü varyantlara sahiptir. Udmurt Cumhuriyeti'nin Sedyar (Ural boyu) köyünde yazılı gümüş kap bulunmuştur ki, o da kendine özgü yazı varyantlıdır.

Mayask harabeleri kompleksindeki Maki tepeliği kazısında 8-9.yüzyıllara ait zemin katından karın ve omuz kısımlarına Eski Türk Yazısı yazılan seramik kap bulunmuştur. Ondaki yazının Sedyar (Ural boyu) gümüş kabındaki yazıya yakın olması itibarıyla Kuban ve Tuna yazılarından farklı olmaktadır. Şu da var ki, araştırmacılar Tuna -Kuban yazısını umumlaştırarak onların Orhun-Yenisey yazılarından farklı olduğunun farkına varmışlardır. Demek, yukarıda görülen birkaç bölgede Yenisey, Orhun, Accitaş-Isfara, Tuna-Kuban, Sedyar-Mayaki alfabe varyantlarının olduğu bilinmektedir.

Tuna-Kuban yazılar kompleksini Türk topluluklarıyla bağlama fikri ilim aleminde öncülük taşımaktadır. Bununla beraber Eski Türk Yazılarından başka etnik toplum vekilleri de faydalanmıştır şeklindeki görüşler de var. Ancak, Tuna-Kuban havzalarının orta çağlarda Hazar Hanlığı'na tabi olduğu, burada Türk kabilelerin çoğunluğunun oluşturduğu gözönünde bulundurulursa işbu yazıların etnik mensupluğu Türk olduğunda şüphe bırakmayacaktır. Bu meselede A.Scerbak'in hülâsası makul gözükyor. Onun yazdıklarına göre, Tuna havzasında Novocerkask'tan Voronec'e kadar birçok eşyalara yazılan Eski Türk yazılarını harf şekillerine esaslanarak karşılaştırılırsa onların Peçenek Türklerine ait olduğunu görebiliriz.

Kadim Türk dünyasının en batı kısımlarından olan Tissa yazıtı, Murfatlar yazıtı, Pliska (Bulgaristan) yazıtı ve diğerleri yerel şartlarda yerli Türk yazı seçeresinden ayrılma sınırındadır. Mesela, Murfatlar (Bessarabya) yazıtı harf

işaretleri Yunan monyumental yazısından, Kiril ve Glagol yazılarından etkilendiği görülür. Ama Eski Türk çizim şekilleriyle tanış olması nedeniyle harf işaretlerinde Eski Türk grafik stilinin belirtileri mevcut.

Buraya kadar tanıştığımız bilgiler evvela Eski Türk Yazısı coğrafyasıyla birlikte Avrasya bozkırları vaha ve vadilerini boylayarak Türk etnoslarının etnik-kültürel ilişkileri tarihini gösteriyor. Bununla beraber Eski Türk Yazısı geleneğinin binlerce kilometre mesafeler aşarak varyantlaşmaya yüz tutması belli anlamda Türk toplulukları etnik bölünme süreçlerinin olup bittiğine de delalet eder. Orta Asya için bu süreç Özbek etnosunun cedleriyle bağlı olarak yüz vermiştir. Bu gibi sonuçlar niye Kazak, Türkmen, Kırgız etnoslarını hesaba katmıyor şeklindeki soruya yol açabilir. Ona cevap şu ki, Özbek halkının etnik cedleri Karluklar ve Cigiller Türk halkları etnik süreçlerinin merkezinde yer almışlardır. Göktürk Kağanlığı'nı oluşturan esas kuvvetler arasında da işbu etnik grupların yeri büyük olmuştur. Sonraki kademelerde Karahanlılar Devleti'nin siyasi ve sosyal esasını Karluklar oluşturmuştur. Kadim Türk yazma abideleri dilinin temelini de Oğuz unsurları kısmen karışan Karluk lehçesi teşkil etmiştir. Kaşgarlı Mahmud bu lehçeyi Umum Türk devlet dili anlamında "Hakaniye Dili" olarak adlandırmıştır. O, bu dili tüm Türk toplumları için hizmet veren dil olarak nitelendirmiştir. Arap yazısı kullanılması sırasında Arap alfabesi önce Umum Türkçeye, sonradan ise toplum ve halk diline uygulanmıştır. Şu proseste Türk dilleri arasında Özbek dili Arap alfabesini ilk olarak benimsemişti. Bu deliller Özbek etnosunun Eski Türk Yazısı ile doğrudan doğruya ilgili olduğunu gösteriyor.

Sonuç olarak şunu belirlemek gerekir ki, kadim tarihimizde Türk halklarını sadece Altaylar, Doğu Türkistan, Güney Sibiryâ ülkeleri ile ilgiliydi, diye anlatmak Türk toplulukları yayılan geniş hudutları bölgelerle sınırlamaya götürecektir. Türk halkları Orta Asya'nın iç ve en doğu kenarlarından (Yakutistan) ta Tuna'ya kadar, Deşti-Kıpçak bozkırlarının kuzeyinden ta Güney Turan mıntıkalarına kadar uzanan hudutta kadimden yaşamış olan yerli ahali olmuştur. Bu halkların Doğudan geldiğini, istilâcı olduğunu anlatmak temelsizdir. Tarihi bir anane (gelene) var ki, o da Türk devletçiliğinin birkaç basamaklarında Altaylar, Doğu Türkistan, şimdiki"" Moğol devleti hudutları esas rol oynamıştır. Onlar bütün Avrasya'da bu cümleden Orta Asya'da da yerli Türk ahalisine dayanarak kendi hakimiyetlerini kurmuşlardır. Orta Asya'daki Türk ve İrani polietnik vaziyet siyasî süreçlere ciddi tesir etmemiştir. Aksine, Sogdlu, Horezm, Baktriya halkları Türk devletleri himayesinde uluslararası ilişkilerden, iç hayat şartları gelişmesinden menfaatlı olmuşlardır. Gelecekte işbu karışma Özbek halkının etnik esasını oluşturmuştur. Şu nedenle de 6-8. yüzyıllar esnasında Büyük İpek Yolu'nu boylayarak daha önceleri başlanan kültürel-manevî karşılıklı tesirler Türk halkları ile Sogdluların kültürel simbyozuna (symbiosis) zemin hazırlamıştır. Sonuçta Sogdluların büyük kısmı Türk etnosuyla karışarak, Türk dilini benimsemişler, Sogdlu halk da tarih sahnesinden kalkmıştır. Sogdlular kısmen İslam dinini benimsemiş sürecinde Tacik halkını da şekillendirmişlerdir.

Buraya kadar gördüğümüz bilgiler Eski Türk Yazıtlarının çok büyük hudutlara yayıldığını, Asya ve Avrupa kıtalarının büyük kısmında yer aldığını göstermektedir. O yüzden Eski Türk Yazıtları yayılan coğrafyayı tetkik etmek, Türk halklarının en eski toprakları nereleri içerdiğini, Türklerin ilk ana yurdu nereler olduğunu tesbit etme yönünde önemli yer tutmaktadır.